

دانشگاه پیام نور

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته ادبیات فارسی و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه:

فرهنگ تلمیحات در دیوان سلمان ساوجی

استاد راهنما:

دکتر مجید سرمدی

استاد مشاور:

دکتر فاطمه کوپا

نگارش:

آزاده چوبینه

پاییز ۱۳۸۹

تقدیم به:

روح پدر عزیزم، به پاس همه زحماتش

و به مادر مهربانم برای همه عطاوفتها و فداکاریهایش

و به همسر گرامیم (حسین سلطانی) به پاس محبتهایش

فهرست مطالب

فصل اول

- ا..... کلیات تحقیق.....
- ب..... سابقه و ضرورت انجام تحقیق.....
- ج..... روش انجام تحقیق:.....
- ج..... جامعه آماری.....
- ۱..... مقدمه.....
- ۴..... زندگینامه سلمان ساوجی.....

فصل دوم

- ۹..... ۱- آیات.....
- ۲۹..... ۲- احادیث.....
- ۳۱..... ۳- اشیاء و مکان‌های خاص.....
- ۳۲..... ۳-۱ آب حیات.....
- ۳۴..... ۳-۲ آب حیوان (آب چشمه حیوان).....
- ۳۵..... ۳-۳ آب و خاک.....
- ۳۵..... ۳-۴ آب و گل.....
- ۳۶..... ۳-۵ بهشت.....
- ۳۸..... ۳-۶ بیت الحرام.....
- ۳۸..... ۳-۷ بیت الحزن.....
- ۳۹..... ۳-۸ جنت.....
- ۴۰..... ۳-۹ چاه کنعان.....
- ۴۰..... ۳-۱۰ چشمه حیوان.....
- ۴۲..... ۳-۱۱ خورنق.....
- ۴۲..... ۳-۱۲ دوزخ.....
- ۴۳..... ۳-۱۳ زمزم.....
- ۴۳..... ۳-۱۴ صفا.....
- ۴۴..... ۳-۱۵ طور.....
- ۴۴..... ۳-۱۶ طویبی.....

- ٤٧..... ٣-١٧ فذك
- ٤٧..... ٣-١٨ كعبه
- ٤٩..... ٣-١٩ كلبه احزان
- ٤٩..... ٣-٢٠ كوثر
- ٥٢..... ٣-٢١ لات و عزی
- ٥٢..... ٣-٢٢ ماء و تراب
- ٥٣..... ٣-٢٣ ماء و طین
- ٥٤..... ٤- اصحاب، بزرگان و اقوام
- ٥٥..... ٤-١ آزر
- ٥٥..... ٤-٢ آل حیدر
- ٥٦..... ٤-٣ آل عبا
- ٥٦..... ٤-٢ آل مصطفی
- ٥٧..... ٤-٥ ابراهیم آدهم
- ٥٧..... ٤-٦ ابوبکر
- ٥٨..... ٤-٧ اناالحق
- ٥٩..... ٤-٨ اناالله
- ٥٩..... ٤-٩ بوذر
- ٦٠..... ٤-١٠ سلمان فارسی
- ٦١..... ٤-١١ شیخ حسن نوین
- ٦٢..... ٤-١٢ عبد مناف
- ٦٢..... ٤-١٣ عثمان
- ٦٣..... ٤-١٤ عمر
- ٦٤..... ٤-١٥ قارون
- ٦٦..... ٤-١٦ معن
- ٦٦..... ٤-١٧ یاجوج و ماجوج
- ٦٦..... ٤-١٨ یاجوج و ماجوج
- ٧٠..... ٥- انبیاء و معصومین
- ٧١..... ٥-١ آدم

- ٧٧..... ٥-٢ ابا عبدالله
- ٧٨..... ٥-٣ ابراهيم (ع)
- ٧٩..... ٥-٤ ابن يامين
- ٧٩..... ٥-٥ ابوالبشر (بوالبشر)
- ٨٠..... ٥-٦ احمد
- ٨٣..... ٥-٧ ادريس
- ٨٤..... ٥-٨ سكندر
- ٩٠..... ٥-٩ اسماعيل
- ٩١..... ٥-١٠ امير المؤمنين
- ٩٢..... ٥-١١ ايوب
- ٩٣..... ٥-١٢ بنت عمران (دختر عمران)
- ٩٣..... ٥-١٣ بوالبشر
- ٩٤..... ٥-١٤ بوالحسن
- ٩٤..... ٥-١٥ حسن
- ٩٦..... ٥-١٦ حسين (ع)
- ٩٨..... ٥-١٧ حيدر
- ٩٩..... ٥-١٨ خضر
- ١٠٤..... ٥-١٩ داوود
- ١٠٥..... ٥-٢٠ دختر عمران
- ١٠٦..... ٥-٢١ ذوالقرنين
- ١٠٧..... ٥-٢٢ ذوالنون
- ١٠٧..... ٥-٢٣ رسول
- ١٠٨..... ٥-٢٤ زهرا
- ١١٠..... ٥-٢٥ سليمان
- ١١٥..... ٥-٢٦ صفدر
- ١١٦..... ٥-٢٧ عزيز مصر
- ١١٦..... ٥-٢٨ على (ع)
- ١١٩..... ٥-٢٩ عيسى

۱۲۸	..... ۵-۳۰ قاسم بن حسن
۱۲۸	..... ۵-۳۱ کلیم
۱۲۹	..... ۵-۳۲ کلیم الله
۱۳۰	..... ۵-۳۳ کلیم عمران
۱۳۱	..... ۵-۳۴ محمد (ص)
۱۳۵	..... ۵-۳۵ مرتضی
۱۳۶	..... ۵-۳۶ مریم
۱۳۸	..... ۵-۳۷ مسیح
۱۳۹	..... ۵-۳۸ مصطفی (ص)
۱۴۰	..... ۵-۳۹ موسی
۱۴۷	..... ۵-۴۰ مهدی
۱۴۸	..... ۵-۴۱ نبی
۱۴۸	..... ۵-۴۲ نبی الله
۱۴۹	..... ۵-۴۳ یعقوب
۱۵۱	..... ۵-۴۴ یوسف
۱۶۰	..... ۵-۴۵ یونس
۱۶۲	..... ۶-ایام و آیین های خاص
۱۶۳	..... ۶-۱ شب قدر
۱۶۳	..... ۶-۲ شب یلدا
۱۶۴	..... ۶-۳ عرفات
۱۶۴	..... ۶-۴ مهرگان
۱۶۶	..... ۶-۵ نوروز
۱۶۸	..... ۷-پادشاهان و پهلوانان
۱۶۹	..... ۷-۱ آفریدون
۱۷۰	..... ۷-۲ اردوان
۱۷۱	..... ۷-۳ اردشیر
۱۷۲	..... ۷-۴ اسفندیار
۱۷۳	..... ۷-۵ افراسیاب

۱۷۳	۷-۶ ایرج
۱۷۴	۷-۷ بهرام
۱۷۵	۷-۸ بهمن
۱۷۷	۷-۹ پرویز
۱۷۸	۷-۱۰ پور پشنگ
۱۷۸	۷-۱۱ پور دستان
۱۷۹	۷-۱۲ تهمتن
۱۸۰	۷-۱۳ تور
۱۸۰	۷-۱۴ جم
۱۸۳	۷-۱۵ جمشید
۱۹۰۰	۷-۱۶ چنگیز خان
۱۹۱	۷-۱۷ خاقان
۱۹۳	۷-۱۸ دارا
۱۹۵	۷-۱۹ داراب
۱۹۷	۷-۲۰ دستان
۱۹۸	۷-۲۱ رستم
۲۰۰	۷-۲۲ زال
۲۰۱	۷-۲۳ زال زر
۲۰۲	۷-۲۴ سام
۲۰۳	۷-۲۵ سلم
۲۰۳	۷-۲۶ سنجر
۲۰۴	۷-۲۷ سیاوش
۲۰۵	۷-۲۸ شاپور
۲۰۵	۷-۲۹ طغرل
۲۰۶	۷-۳۰ فرعون
۲۰۸	۷-۳۱ فغفور
۲۰۸	۷-۳۲ فریدون
۲۱۱	۷-۳۳ قباد

۲۱۲	۷-۳۴ قیصر
۲۱۴	۷-۳۵ کاووس
۲۱۵	۷-۳۶ کسری
۲۱۶	۷-۳۷ کیخسرو
۲۱۸	۷-۳۸ کقباد
۲۱۸	۷-۳۹ محمود
۲۱۹	۷-۴۰ منوچهر
۲۲۰	۷-۴۱ نمرود
۲۲۰	۷-۴۲ نوذر
۲۲۱	۷-۴۳ نوشیروان (انوشیروان)
۲۲۲	۷-۴۴ نیرم
۲۲۳	۷-۴۵ هرقل
۲۲۳	۷-۴۶ همایون
۲۲۴	۷-۴۵ هوشنگ
۲۲۷	۸-چهار پایان
۲۲۸	۸-۱ براق
۲۲۹	۸-۲ رخش
۲۳۰	۸-۳ شبدیز
۲۳۱	۸-۴ شبرنگ
۲۳۳	۹- حکیمان
۲۳۴	۹-۱ بو علی سینا
۲۳۵	۹-۲ پورسینا
۲۳۶	۹-۳ فلاطون
۲۳۷	۱۰-رامشگران
۲۳۸	۱۰-۱ باربد
۲۳۸	۱۰-۲ نکبسا
۲۳۹	۱۱-زنان
۲۴۰	۱۱-۱ ام هانی

۲۴۰	۱۱-۲ بتول
۲۴۰	۱۱-۳ بلقیس
۲۴۳	۱۱-۴ حوا
۲۴۴	۱۱-۵ رابعه
۲۴۵	۱۲-شاعران
۲۴۶	۱۲-۱ حسان
۲۴۶	۱۲-۲ خاقانی
۲۴۸	۱۲-۳ سنایی
۲۴۹	۱۲-۴ طوسی
۲۵۰	۱۳-عاشقان و دلباختگان
۲۵۱	۱۳-۱ خسرو
۲۵۳	۱۳-۲ دعد
۲۵۳	۱۳-۳ رامین
۲۵۳	۱۳-۴ زلیخا
۲۵۵	۱۳-۵ سلمی
۲۵۵	۱۳-۶ شیرین
۲۵۶	۱۳-۷ عذرا
۲۵۸	۱۳-۸ فرهاد
۲۶۱	۱۳-۹ کوهکن
۲۶۱	۱۳-۱۰ لیلی
۲۶۳	۱۳-۱۱ مجنون
۲۶۴	۱۳-۱۲ وامق
۲۶۵	۱۳-۱۳ ویس
۲۶۷	۱۴-غلامان
۲۶۸	۱۴-۱ ایاز
۲۶۸	۱۴-۲ قنبر
۲۶۹	۱۵-فرشتگان
۲۷۰	۱۵-۱ جبرئیل

۲۷۱	..... ۱۵-۲ روح الامین
۲۷۲	..... ۱۵-۳ روح القدس
۲۷۲	..... ۱۵-۴ شیطان رجیم
۲۷۳	..... ۱۵-۵ هاروت و ماروت
۲۷۴	..... ۱۶-مرغان اساطیری
۲۷۵	..... ۱۶-۱ عنقا
۲۷۷	..... ۱۶-۲ هما
۲۷۹	..... ۱۷-وزیران
۲۸۰	..... ۱۷-۱ آصف
۲۸۲	..... ۱۷-۲ هامان
۲۸۳	..... ۱۸- و تلمیحات دیگر
۲۸۴	..... ۱۸-۱ ارژنگ
۲۸۴	..... ۱۸-۲ ازل
۲۸۵	..... ۱۸-۳ اصحاب شمال و اصحاب یمین
۲۸۶	..... ۱۸-۴ اکوان
۲۸۷	..... ۱۸-۵ الست
۲۸۹	..... ۱۸-۶ چار مادر
۲۸۹	..... ۱۸-۷ حاتم
۲۹۰	..... ۱۸-۸ حاتم طی
۲۹۰	..... ۱۸-۹ دجال
۲۹۱	..... ۱۸-۱۰ ضحاک
۲۹۲	..... ۱۸-۱۱ مانی
۲۹۳	..... ۱۸-۱۲ نه افلاک
۲۹۴	..... ۱۸-۱۳ هفت کشور
.....	ضرب المثل ها
	فصل سوم
۲۹۷	..... نتیجه گیری
۲۹۸	..... نمودار تلمیحات

تشکر:

با تشکر فراوان از پروردگار مهربانم که الطافش همواره فرا راه من بوده است و با سپاس از زحمات بی دریغ پدر و مادر عزیزم که در تمام مراحل زندگی دعایشان همواره بدرقه راهم بوده است.

و با تشکر از همسر گرامیم که توفیق الهی همواره قرین زندگیش باد.
و با قدردانی از برادرانم که هستی شان سبز، قامتشان برافراشته و روزگارشان همواره سپید باد.

با تشکر فراوان از جناب آقای دکتر موسوی که تجسم عینی محبت و همواره مشوق و راهنمای اینجانب در بیشتر مراحل تحقیق بوده اند.
و با قدردانی از بنفشه عزیزم که در همه ی مشکلات به یاریم شتافت.

سپاسگذاری

به نام خدایی که نام او راحت روح است و پیغام او مفتاح الفتوح و سلام او صباح مومنان را صبح است و ذکر او مرهم دل مجروح و مهر او بلانشینان را کشتی نوح. خدای یگانه را سپاس که ما را از عالم غیب به عرصه شهود، آورد تا از نعمتهای بی‌شمارش بهره‌مند شویم گوهر درخشان خرد عطا کرد تا در تاریکی‌های زندگی، راه را از بیراه بازشناسیم. استعداد خط و کتاب در نهادمان گذارد تا حلقه‌های تمدن را به یکدیگر ببیوندیم و ثمره کوشش و تلاش‌های گذشتگان را به آیندگان انتقال دهیم.

پایان نامه‌ای که پیش‌رو دارید. با تلاش‌های ارزنده و خردمندانه استاد راهنما جناب آقای دکتر مجید سرمدی و استاد مشاور سرکار خانم دکتر فاطمه کوپا به انجام رسیده است. در اینجا بر خود لازم می‌دارم که به خاطر تمامی کمک‌های بی‌دریغشان که رهگشای من در انجام تحقیق حاضر بوده است، گرم‌ترین مراتب تشکر و قدردانی را به عمل آورم همچنین به محضر استاد ارجمند و عالم جناب آقای دکتر پشتدار که داوری پژوهش را پذیرفتند نهایت امتنان خود را تقدیم می‌دارم.

امیدوارم همیشه سربلند و سلامت باشند.

چکیده

تلمیح از جمله شگردها و فنونی است که شاعر با ایجاد و اختصار و همچنین گسترش معنا برای بیان مقصود و زیبایی کلام از آن بهره می‌گیرد.

برای درک و فهم عبارت و یا ابیاتی که در آن تلمیح وجود دارد اطلاع و آگاهی کامل از داستان، شعر، مثل و... ضرورت دارد، زیرا این شناخت و آگاهی باعث درک صحیح اثر و دیدگاه شاعر یا نویسنده، می‌شود و شیرینی کلام او را دوچندان می‌کند. سلمان از جمله شاعرانی است که در دیوان خود از تلمیح به میزان زیادی استفاده کرده است. این پژوهش با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا و فیش‌برداری از کتابخانه صورت گرفته است و به بررسی تلمیحات دیوان سلمان ساوجی پرداخته است. در این پژوهش بعد از توضیح در مورد کلمه تلمیح به بررسی منشأ کاربرد، نوع و فایده تلمیح اشاره شده است. شاعر توانسته است با بسامد بالای تلمیحات مذهبی و اسلامی بیشترین تلمیحات را با هدف بالا بردن خبر در اشعار خود به کار برد.

واژگان کلیدی: تلمیح - دیوان - سلمان ساوجی

فصل اول

کلیات تحقیق

تعریف مسئله بیان سوال‌های اصلی تحقیق:

شعر بیان احساسات است برای بیان احساس معمولاً اجبار است که از زبان فشرده و با ویژگی‌های خاص استفاده شود. ضرورت است که در ضمن فشردگی، گستردگی معنایی و زیبایی نیز چاشنی شود یکی از مهمترین راه‌های گسترش و زیبا سازی کلام به کار بردن تلمیح است تلمیح به صورت محدود اشاره به داستان یا شعر یا مثل یا آیه یا حدیث است و اگر کمی آن را توسعه‌ی معنایی دهیم اشاره به فرهنگ اساطیر، آداب، عقاید و آداب و رسوم و علوم قدیم را نیز شامل می‌شود. تلمیحات یا ایرانی است یا اسلامی و به ندرت یونان و هندی که هر کدام از اینها را می‌توان به انواع (غنایی و حماسی) تقسیم کرد. با توجه به این مطالب در این تحقیق سعی می‌گردد تا تلمیحات به کار رفته در دیوان سلمان ساوجی با ذکر کاربرد هر یک فهرست شود و در نهایت به سوالات زیر پاسخ داده شود.

۱- تلمیحات سلمان ساوجی بیشتر از کدام دسته است؟

۲- فایده تلمیح در دیوان سلمان ساوجی چیست؟

۳- سلمان ساوجی از کدام نوع تلمیح بیشتر استفاده کرده است؟

سابقه و ضرورت انجام تحقیق

استخراج تلمیح به صورت فرهنگ، سابقه چندان طولانی ندارد. در گذشته استادان تلمیح به کار رفته در اشعار مطروح در کلاس را بررسی و شرح کرده‌اند ولی با گسترش روز افزون داوطلبان و پیشرفت علم، استادان طراز اول کشور به تدوین تلمیحات به کار رفته در آثار پرداختند که از اهم این موارد کتب زیر است:

فرهنگ تلمیحات شمیسا، فرهنگ اشارات شمیسا، فرهنگ تلمیحات شعر معاصر محمدحسین محمدی.

با توجه به بررسی و جستجو کتابخانه‌ای و موسسات آموزشی و پژوهشی و سایت‌های معتبر و مراکز اطلاعات و اسناد ملی ایران سابقه‌ای برای موضوع فوق‌الذکر یافت نشد بنابراین ضروری است تحقیق و استخراج تلمیحات در دیوان سلمان ساوجی مورد بررسی قرار گیرد.

فرضیه‌ها:

این تحقیق فرضیه ندارد.

هدف‌ها:

فهم ظرافت و دقایق دیوان سلمان ساوجی، کسب التذاذ ادبی هنگام مطالعه‌ی متون، آشنایی بیشتر و

عمیق‌تر با متون مورد مطالعه. شناخت بیشتر از محتوای فرهنگ قومی

روش انجام تحقیق:

تحلیل محتوا

روش ابزار گردآوری اطلاعات

فیش‌برداری کتابخانه‌ای و تحلیل ضمنی منابع مکتوب و پایگاه‌های اینترنتی

جامعه آماری

کلیات دیوان سلمان ساوجی

توضیحات:

در صورتی که مدخلی به عنوان مدخل اصلی محسوب شده باشد مدخل‌های فرعی ذیل مدخل اصلی

شرح و فقط مدخل فرعی به مدخل اصلی ارجاع داده شده است. مانند:

کلبه احزان ← یعقوب

انتهای هر بیت شماره صفحه از دیوان سلمان ساوجی آورده شده است.

این پژوهش شامل سه فصل است و فصل دوم شامل بیست فصل جداگانه است. که یافته‌های

پژوهش را شامل می‌شود. هر فصل شامل تلمیحاتی است که برحسب حروف الفبا صورت گرفته

است و برای سهولت در خواندن، این چنین آماده شده است.

(۶-۲) رخس

که شماره سمت چپ نشانه فصل و شماره سمت راست تعداد و شماره تلمیحی است که زیر

مجموعه آن فصل قرار گرفته است.

مقدمه

تلمیح از ریشه‌ی لمح در لغت به معنی دیدن، به گوشه چشم نگاه کردن، نظر کردن و اشاره کردن است و در اصطلاح بدیع آن است که گویند سخن نظم یا نثر در ضمن کلام به شعر، قصه، واقعه، داستان، مثل، آیه و حدیث اشاره داشته باشد و از شروط تلمیح یکی آن است که شامل تمام داستان یا قصه یا مثل نباشد و دیگر آنکه این اشاره موجب کرد تا به زیبایی و ملاحظت کلام افزوده شود و کلام با الفاظ اندک بر معنای بسیار دلالت کند. بنابراین فهم بیت یا قرینه سنجی که دارای تلمیح است مستلزم داشتن آگاهی کامل به آن داستان یا حدیث یا مثل و... می‌باشد. (همایی، ۱۳۶۴، ۳۰۰)

در فرهنگ تلمیحات شمیسا به کاربردهای تلمیح اشاره شده است که در این تحقیق سعی بر آن شده است که در هر بیت کاربردهای تلمیح و منشأ، نوع-فایده مورد بررسی قرار گیرد. این پژوهش با توجه به تقسیم بندی دکتر شمیسا و قدرت درک اینجانب صورت گرفته است.

کاربرد تلمیح:

۱- برای بالا بردن خبر (information) شعر یا ایجاد زبان شعری: یعنی به وسیله تلمیح جملات ساده نثری را تبدیل به شعر کرده‌اند. به عبارت دیگر با استفاده از تلمیح به نوعی زبان شعری دست یافته‌اند. مقصود از بالا بردن خبر در شعر در اینجا این است که قدرت تأثیر و القا به وسیله استفاده از